

Religious and Ritual Tourism in Iran: Bridging Beliefs and Cultural Tourism Development

Alireza Nemati^{1*}, Dorsa Dezfoulan²

1. PhD student in History, Faculty of Iran History, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran

2. PhD student in Tourism, Faculty of Tourism and Finance, University of Seville, Seville, Spain

Received: 2025/01/16	Received in Revised Format: 2025/02/18	Accepted: 2025/02/22	Published: 2025/03/21
----------------------	--	----------------------	-----------------------

Abstract

Religious and ritual tourism in Iran, as part of broader cultural tourism, exhibits remarkable potential for economic, cultural, and social development. This study focuses on the country's wide range of religious and national ceremonies and explores how they can reinforce cultural tourism. Findings indicate that key religious rituals such as Ashura, Tasu'a, and Islamic festivals, alongside ancient festivities like Nowruz, Mehregān, and Yaldā, not only strengthen collective identity but also possess high capacity for attracting both domestic and international travelers. Developing this sector can create multiple opportunities for boosting local markets, generating employment, and increasing revenues in various regions nationwide. Conducted through a qualitative, interdisciplinary approach, this research reviews literature on heritage and ritual tourism and analyzes the interaction between cultural beliefs, religious customs, and the spiritual-educational experiences of visitors. The most significant challenges identified include inadequate infrastructure, limited statistical data, and occasionally the commodification of ceremonies that undermines their authenticity. Consequently, precise policymaking, local community education, targeted marketing, and preserving ceremonial integrity are deemed crucial. The findings demonstrate that religious and ritual tourism, by uniting historical, cultural, and spiritual dimensions, can play a vital role in presenting Iran's heritage to the world and serve as an effective tool for sustainable tourism development. Ultimately, broader interdisciplinary research, coupled with support for tourism infrastructure and constructive collaboration among government bodies, local communities, and private stakeholders, remains essential for ensuring success in this field.

Keywords: Cultural Tourism, Ritual Tourism, Intangible Heritage, Iranian Rituals, Cultural Identity, Intercultural Interactions

Cite as: Nemati, Alireza; Dezfoulan, Dorsa. Religious and Ritual Tourism in Iran: Bridging Beliefs and Cultural Tourism Development. *Iranian History of Culture*. 2025; 2(1): 90-108.

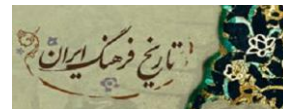
Owner and Publisher: University of Tabriz

Journal ISSN (online): 3060-8066

Access Type: Open Access

DOI: 10.22034/IHC.2025.19343

* PhD student in History, Faculty of Iran History, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran, alireza.nemai@ihcs.ac.ir

گردشگری آیینی و مذهبی در ایران: پیوند باورها با توسعه گردشگری فرهنگی

علیرضا نعمتی^۱، درسا دزفولیان^۲

۱ - پژوهشکده تاریخ ایران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران
دانشجوی دکتری گردشگری، دانشکده گردشگری و اقتصاد، دانشگاه سویا، سویا، اسپانیا

دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۷ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۳۰ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۴ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۰۱

چکیده

گردشگری آیینی و مذهبی در ایران به عنوان بخشی از گردشگری فرهنگی، ظرفیتی چشمگیر برای توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی دارد. این پژوهش با تمرکز بر تنوع گسترده آیین‌ها و باورهای مذهبی و ملی در ایران، به بررسی نقش آن‌ها در تقویت گردشگری فرهنگی می‌پردازد. یافته‌ها حاکی از آن است که آیین‌های مذهبی همچون عاشورا، تاسوعا و اعیاد اسلامی، در کنار جشن‌های باستانی نوروز، مهرگان و یلدا، نه تنها باعث شکل‌گیری هویت جمعی شده‌اند، بلکه ظرفیت بالایی در جذب گردشگران داخلی و خارجی دارند. توسعه این نوع گردشگری، فرصت‌های متعددی برای رونق بازارهای محلی، ایجاد اشتغال و درآمدزایی در مناطق مختلف کشور فراهم می‌کند. پژوهش حاضر، که با رویکرد کیفی و میان‌رشته‌ای انجام شده، ضمن مرور ادبیات علمی مرتبط با گردشگری میراث و آیینی، به بررسی تعاملی میان باورهای فرهنگی و مناسک دینی در شکل‌گیری تجربه‌ای معنوی و آموزشی برای گردشگران می‌پردازد. مهم‌ترین چالش‌های شناسایی شده عبارت‌اند از کمبود زیرساخت‌های مناسب، فقدان داده‌های جامع آماری و گاه کالایی‌سازی آیین‌ها که اصالت آن‌ها را تهدید می‌کند. در نتیجه، تأکید بر سیاست‌گذاری دقیق، آموزش جوامع محلی، بازاریابی هدفمند و حفظ اصالت آیین‌ها ضروری است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که گردشگری آیینی و مذهبی، با تلفیق ابعاد تاریخی، فرهنگی و معنوی، می‌تواند نقش بسزایی در معرفی ایران به جهان ایفا کند و به عنوان ابزاری موثر در توسعه پایدار گردشگری مورد استفاده قرار گیرد. در نهایت، گسترش پژوهش‌های میان‌رشته‌ای، حمایت از زیرساخت‌های گردشگری و تعامل سازنده میان نهادهای دولتی، جوامع محلی و فعالان خصوصی، از الزامات موفقیت این حوزه است.

کلیدواژه‌ها: گردشگری فرهنگی، گردشگری آیینی، میراث ناملموس، آیین‌های ایران، هویت فرهنگی، تعاملات میان فرهنگی.

نحوه ارجاع: نعمتی علیرضا، دزفولیان درسا. (۱۴۰۴) گردشگری آیینی و مذهبی در ایران: پیوند باورها با توسعه گردشگری فرهنگی. تاریخ فرهنگ ایران. ۲(۱): ۹۰-۱۰۸.

صاحب امتیاز و ناشر: دانشگاه تبریز

شاپای الکترونیکی: ۸۰۶۶-۳۰۶۰

نوع دسترسی: آزاد

DOI: 10.22034/IHC.2025.19343

گردشگری یکی از ابزارهای اساسی در توسعه فرهنگی و اقتصادی جوامع محسوب می‌شود و در این میان، گردشگری آیینی و مذهبی به دلیل پیوند عمیق با هویت‌های جمعی، ارزش‌های معنوی و میراث فرهنگی ناملموس، جایگاه ویژه‌ای دارد (رشید، ۲۰۱۸: ۱۵۳). این نوع گردشگری که ریشه در باورها، آیین‌ها و مناسک دینی دارد، ظرفیت بالایی در تقویت گردشگری فرهنگی و ایجاد ارتباط بین نسل‌ها و جوامع دارد. ایران، به عنوان کشوری با پیشینه تاریخی و فرهنگی غنی، با تنوع گسترده‌ای از آیین‌های مذهبی، یکی از مهم‌ترین مقاصد گردشگری آیینی در جهان به شمار می‌آید (جوادی، ۲۰۱۸).

آیین‌های مذهبی در ایران از قبیل عزاداری محرم، نوروز، جشن سده، مهرگان و مراسم تعزیه نه تنها رویدادهای فرهنگی محسوب می‌شوند، بلکه به دلیل جذابیت‌های اجتماعی و اقتصادی، پتانسیل بالایی برای توسعه گردشگری دارند (صالحی، ۱۳۹۷: ۲۵). با این حال، یکی از چالش‌های اساسی در این حوزه، نبود شناخت جامع و سیستماتیک از ظرفیت‌های این نوع گردشگری و عدم بهره‌برداری بهینه از آن‌هاست. علاوه بر این، توسعه گردشگری آیینی نیازمند برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های دقیق است، اما بسیاری از این سیاست‌گذاری‌ها به دلیل فقدان داده‌های علمی، فاقد پشتوانه پژوهشی هستند.

با توجه به گستره عظیم آیین‌ها و مناسک مذهبی و فرهنگی در ایران، گردشگری آیینی می‌تواند نه تنها به رشد اقتصادی و اشتغال‌زایی در جوامع محلی کمک کند، بلکه در تقویت هویت ملی و فرهنگی نیز نقش مؤثری ایفا کند. از سوی دیگر، وجود بقاع متبرکه، اماکن مقدس، آیین‌های سنتی و جشن‌های باستانی همچون مهرگان، ظرفیتی کم‌نظیر برای جذب گردشگران داخلی و خارجی فراهم آورده است (یاسوری و گراوندی، ۱۴۰۰: ۱۳۵). این پژوهش با هدف بررسی ظرفیت‌های گردشگری آیینی در ایران با تأکید بر تنوع قومی و فرهنگی انجام شده و تلاش دارد تا راهکارهایی را برای بهره‌برداری پایدار از این ظرفیت‌ها ارائه دهد.

بیان مسئله

ایران با موقعیت جغرافیایی ویژه خود، از دیرباز محل تلاقی فرهنگ‌ها و تمدن‌های مختلف بوده است. حضور اقوامی همچون ترک‌ها، لر‌ها، کردها، فارس‌ها، بلوچ‌ها، ترکمن‌ها، گیلک‌ها و بختیاری‌ها در کنار تمدن کهن ایران، تنوع فرهنگی بی‌نظیری را ایجاد کرده است. هر یک از این اقوام، دارای سبک زندگی، آیین‌ها، جشن‌ها، موسیقی، لباس‌ها و باورهای خاص خود هستند که جاذبه‌های مهمی برای گردشگران محسوب می‌شوند (ستوده‌فر و تابش، ۱۳۹۸: ۲۴-۳۰). با این حال، عدم سازماندهی و برنامه‌ریزی مناسب برای استفاده از این آیین‌ها در صنعت گردشگری، باعث شده که این ظرفیت‌ها به درستی شناخته و بهره‌برداری نشوند (علی‌اکبری، ۱۳۹۱: ۲۳).

یکی از نقاط ضعف اصلی در مطالعات گردشگری آیینی در ایران، تمرکز بیش از حد بر ابعاد تاریخی و دینی آیین‌ها و غفلت از پتانسیل‌های اقتصادی و اجتماعی آن‌ها در صنعت گردشگری است (Johnson, 2015: 67). علاوه بر این، نبود داده‌های آماری دقیق در مورد تعداد گردشگران آیینی، میزان تأثیرگذاری اقتصادی و نقش این گردشگری در توسعه مناطق محلی، موجب شده که برنامه‌ریزی‌های انجام‌شده در این حوزه ناکارآمد و غیرهدفمند باشند. یکی دیگر از چالش‌های اساسی، عدم توجه کافی به بُعد اجتماعی آیین‌هاست. بسیاری از این آیین‌ها، علاوه بر جنبه مذهبی، نقش مهمی در تعاملات فرهنگی

مقاله پژوهشی

و ایجاد وفاق اجتماعی دارند. اما این بعد کمتر در پژوهش‌های گردشگری مورد بررسی قرار گرفته است. پژوهش حاضر تلاش دارد تا با ارائه دیدگاهی جامع و میان‌رشته‌ای، این خلأهای پژوهشی را پوشش دهد و راهکاری برای بهره‌گیری مؤثر از گردشگری آیینی در توسعه پایدار گردشگری فرهنگی در ایران ارائه کند.

از منظر سیاست‌گذاری، مدیریت منابع فرهنگی، آموزش جوامع محلی، توسعه زیرساخت‌های گردشگری و ایجاد پلتفرم‌های دیجیتال برای معرفی آیین‌ها، می‌تواند به افزایش آگاهی عمومی و جذب گردشگران داخلی و خارجی کمک کند (UNWTO). همچنین، این پژوهش به دنبال آن است که نقش آیین‌های مذهبی و فرهنگی را در ایجاد تعاملات میان‌نسلی و تقویت هویت ملی بررسی کند (Taylor، ۳۴۲۰۱۰). بنابراین، این پژوهش می‌تواند به شناسایی ظرفیت‌های گردشگری آیینی، توسعه پایدار این نوع گردشگری و حفظ میراث فرهنگی ایران کمک کند. از سوی دیگر، نتایج آن می‌تواند در برنامه‌ریزی‌های کلان فرهنگی و گردشگری کشور مورد استفاده قرار گیرد و به ارتقای تعاملات فرهنگی در سطح ملی و بین‌المللی کمک کند.

مبانی نظری

گردشگری میراث و ابعاد مفهومی آن

گردشگری میراث در دهه‌های اخیر به یکی از بخش‌های مهم و روبه‌رشد صنعت گردشگری تبدیل شده است. این نوع گردشگری، مفهومی چندوجهی دارد که شامل دیدگاه‌های گوناگون و گاه متناقض است. در این فصل، تلاش شده است تا با مرور گزارش‌ها و تحقیقات متعدد، چارچوب مفهومی گردشگری فرهنگی و میراث مورد بررسی قرار گیرد. بازاریابی گردشگری میراث، به دلیل پیچیدگی‌های مرتبط با مفاهیم بازاریابی و میراث، موضوعی چالش‌برانگیز محسوب می‌شود. این فصل همچنین به بررسی مضامین اصلی بازاریابی و روندهای معاصر مرتبط با گردشگری میراث فرهنگی می‌پردازد (آلبرتی و جیوستی^۳، ۲۰۱۲: ۲۶۱).

تعریف و ماهیت گردشگری میراث

علی اکبر دهخدا واژه میراث را آنچه که شخصی برای وارث خود می‌گذارد، توصیف کرده است (دهخدا، ۱۳۷۷)؛ لیکن در این مقاله به مفهوم میراث در گردشگری خواهیم پرداخت. از اواخر قرن نوزدهم، واژه «میراث» به یکی از مفاهیم کلیدی در حوزه گردشگری بدل شد. بررسی‌های علمی نشان داده‌اند که گردشگری میراث مفهومی پیچیده و چندلایه است. این مفهوم همواره بین دو جنبه مثبت و منفی در نوسان بوده است. جنبه مثبت به بهره‌برداری پایدار از میراث فرهنگی و ارزش‌های آن اشاره دارد، در حالی که جنبه منفی بر استفاده اقتصادی و گاه بی‌رویه از گذشته دلالت می‌کند (مری من^۴، ۱۹۹۱: ۸).

پژوهش‌های موجود میراث فرهنگی را به دو گروه اصلی تقسیم کرده‌اند: میراث فرهنگی ملموس و میراث فرهنگی ناملموس. میراث ملموس شامل دارایی‌هایی با وجود فیزیکی است که ارزش‌های فرهنگی را نمایان می‌سازند، مانند اشیاء و

³ Alberti and Giusti⁴ Merriman

مقاله پژوهشی

ابنیه تاریخی، شهرهای باستانی، و مناظر فرهنگی (یونسکو^۵، ۲۰۰۰). از سوی دیگر، میراث ناملموس به جنبه‌های غیرمادی فرهنگ، از جمله سنت‌ها، فولکلور، دانش‌های بومی و آیین‌ها اشاره دارد که به‌طور مستقیم با مکان‌ها، قومیت و فرهنگ‌های خاص مرتبط هستند (مک کرچر و دوکراس^۶، ۲۰۰۴: ۸۳).

واژه «میراث» در گردشگری به دو جنبه طبیعی و فرهنگی نیز گسترش یافته است. برای مثال، تیموتی و بوید^۷ (۲۰۰۳) الگویی ارائه داده‌اند که شامل طیفی از جاذبه‌های طبیعی و بکر تا شهرهای ساخته‌شده به دست بشر است. ریچاردز^۸ (۱۹۹۶) نیز میراث را مجموعه‌ای متشکل از آثار باستانی، ویژگی‌های شهری، محیط طبیعی، فرهنگ زنده، و هنرها تعریف کرده است. به گفته هوارد^۹ (۲۰۰۳: ۶)، میراث هر چیزی است که افراد تمایل دارند آن را حفظ کرده و به نسل آینده منتقل کنند. گردشگری میراث بر پایه فرصت‌هایی برای مشارکت فرهنگی بنا شده است که در سطح جهانی در دسترس هستند. این نوع گردشگری، اغلب به‌عنوان ابزاری برای معرفی گذشته و فرهنگ به گردشگران عمل می‌کند. با این حال، همان‌طور که مک‌لین^{۱۰} (۱۹۹۵) بیان می‌کند، پیوند میان گردشگری و میراث نشان‌دهنده قدرت سیاست و کنترل بر گذشته فرهنگی است، که در برخی موارد به توزیع انتخابی اطلاعات برای گردشگران منجر می‌شود. به عقیده تایلور^{۱۱} (۲۰۰۱)، گردشگری میراث به‌طور فزاینده‌ای به یکی از ابزارهای رقابت در سطح ملی و جهانی تبدیل شده است. در کنار جنبه‌های مثبت، محدودیت‌هایی نیز در حوزه گردشگری میراث وجود دارد. تیموتی (۲۰۰۰) به برخی از این محدودیت‌ها اشاره کرده است، از جمله عدم دسترسی فیزیکی به برخی از محوطه‌ها، موانع مالی، نبود دانش فرهنگی و تاریخی، و موانع روان‌شناختی مانند تصور عمومی از اینکه محوطه‌های تاریخی خسته‌کننده هستند. برای رفع این محدودیت‌ها، استراتژی‌های بازاریابی هدفمند و جذاب ضروری است.

تعریف گردشگری میراث فرهنگی، با وجود ظاهر ساده، موضوعی پیچیده است. این مفهوم شامل طیف گسترده‌ای از فعالیت‌ها مانند بازدید از موزه‌ها، مناظر تاریخی، و دست‌سازهای فرهنگی است. در این میان، برخی محققان مانند اپوستولاکیس^{۱۲} (۲۰۰۳) به عدم انسجام در تعریف گردشگری میراث اشاره کرده‌اند.

آشورت و لارکهام^{۱۳} (۱۹۹۴) و گارود و فیال^{۱۴} (۲۰۰۱) بر ماهیت ملموس و ناملموس میراث فرهنگی تأکید دارند و معتقدند که فعالیت‌های گردشگری میراث شامل دو بخش است: جاذبه‌های اصلی و عناصر مکمل که از جاذبه‌های اصلی حمایت می‌کنند. در مقابل، دیدگاه تقاضامحور به تجارب و انگیزه‌های فردی گردشگران توجه دارد (چبرا، هلی و سیلس^{۱۵}، ۲۰۰۳).

⁵ UNESCO

⁶ McKercher and DuCros

⁷ Timothy and Boyd

⁸ Richards

⁹ Howard

¹⁰ McLean

¹¹ Taylor

¹² Apostolakis

¹³ Ashworth and Lakharm

¹⁴ Garrod and Fyall

¹⁵ Chhabra, Healy and Sills

موسکاردو^{۱۶} (۲۰۰۱) گردشگری میراث را به عنوان تعاملی بین بازدیدکننده و منبع تعریف کرده است. این دیدگاه، تمامی مراحل گردشگری را به صورت فرایندی تعاملی در نظر می گیرد. ریچاردز (۱۹۹۶) نیز گردشگری میراث را محصولی می داند که هم از جنبه عرضه و هم از جنبه تقاضا هدایت می شود.

در نتیجه، گردشگری میراث، مفهومی چندبعدی است که از ترکیب تاریخ، فرهنگ، و تجارب فردی گردشگران شکل می گیرد. این نوع گردشگری، علاوه بر حفظ میراث فرهنگی، فرصت های اقتصادی و فرهنگی متعددی را برای جوامع محلی ایجاد می کند. با این حال، موفقیت در این زمینه مستلزم تدوین استراتژی های بازاریابی هوشمندانه و توجه به نیازها و انتظارات گردشگران معاصر است.

گردشگری آیینی و مذهبی

گردشگری آیینی و مذهبی یکی از زیرشاخه های مهم گردشگری فرهنگی است که بر اساس باورها، آیین ها و مناسک مذهبی شکل می گیرد و نقش بسزایی در تقویت تعاملات فرهنگی و اجتماعی دارد (داس^{۱۷} و همکاران، ۲۰۲۴). در ادبیات دانشگاهی، این نوع گردشگری با اصطلاحاتی مانند «گردشگری مذهبی»^{۱۸} یا «گردشگری معنوی»^{۱۹} نیز شناخته می شود. گردشگری مذهبی به مسافرت هایی اطلاق می شود که با هدف بازدید از اماکن مقدس، شرکت در آیین ها و مناسک مذهبی یا تجربه ارتباط معنوی انجام می گیرند (اسمیت^{۲۰}، ۲۰۰۸: ۴۵).

در تعریف دقیق تر، گردشگری آیینی را می توان به عنوان گونه ای از گردشگری فرهنگی و تعریف کرد که در آن، ارزش ها و باورهای مذهبی به عنوان عناصر کلیدی در شکل دهی تجربه گردشگری نقش دارند. شن و خو^{۲۱} معتقداند که گردشگری آیینی نه تنها ارتباط انسان با ابعاد معنوی زندگی را تقویت می کند، بلکه به حفظ و احیای میراث فرهنگی مذهبی نیز کمک می نماید. از این رو، این نوع گردشگری در کشورهای با پیشینه تاریخی- مذهبی همچون ایران، به ویژه در مناطق دارای اماکن مقدس و آیین های ریشه دار، اهمیت فراوانی دارد. این مفهوم به طور خاص در کشورهایی با تاریخ غنی از ادیان و فرهنگ های مختلف، مانند ایران، که تنوع بالایی از اماکن مذهبی و آیین های فرهنگی را در بر دارد، برجسته است.

باورها، آیین ها و مناسک در ایران

کشور ایران به دلیل تنوع فرهنگی، قومی و مذهبی خود، مجموعه ای بی نظیر از آیین ها و باورهای مذهبی را در طول تاریخ شکل داده است. این باورها و آیین ها نه تنها هویت فرهنگی ملت ایران را تقویت کرده اند، بلکه بستر مناسبی برای توسعه گردشگری فرهنگی و آیینی فراهم آورده اند (ابرقویی فرد، ۱۳۹۹: ۵۰). به عنوان مثال، مراسم عزاداری ایام محرم و صفر، که از مهم ترین آیین های مذهبی در ایران محسوب می شوند، هر ساله میلیون ها گردشگر داخلی و خارجی را به خود جذب می کنند (بیگی، ۱۳۹۸: ۱۰۲).

¹⁶ Moscardo

¹⁷ Das

¹⁸ Religious Tourism

¹⁹ Spiritual Tourism

²⁰ Smith

²¹ Chen and Xu

مقاله پژوهشی

علاوه بر این، ایران دارای مجموعه‌ای از آیین‌های منطقه‌ای، قومی و محلی است که هر کدام از آن‌ها ویژگی‌های منحصر به فردی دارند. از جمله این آیین‌ها می‌توان به مراسم تکم گردانی در آذربایجان، شال سالاماق در قره‌داغ، مراسمات زرتشتیان در یزد، آیین‌های صوفیانه در کردستان و جشنواره‌های محلی در استان‌های مختلف اشاره کرد. این آیین‌ها به دلیل ارتباط مستقیم با فرهنگ و هویت بومی، جاذبه‌ای ویژه برای گردشگران فرهنگی و مذهبی ایجاد کرده‌اند (مشاهدات میدانی نگارنده).

گردشگری فرهنگی و پیوند آن با آیین‌های مذهبی

گردشگری فرهنگی به معنای حرکت افراد از محل سکونت خود برای بازدید از جاذبه‌های فرهنگی با هدف کسب اطلاعات و تجربه‌های جدید و پاسخگویی به نیازهای فرهنگی است (پاپلی‌یزدی و سقایی، ۱۳۸۵: ۵۶). مطالعات نشان داده است که گردشگران فرهنگی معمولاً افرادی آگاه‌تر و حساس‌تر نسبت به محیط زیست و فرهنگ بومی هستند. در دهه اخیر، گردشگران خلاق با مشارکت فعال‌تر در این حوزه نقش چشمگیری ایفا کرده‌اند (بذرافشان، ۱۳۹۷: ۲۴). گردشگری فرهنگی ابزاری قدرتمند برای بازشناسی فرهنگ و هویت تاریخی ملت‌هاست و فرصتی برای تعامل، تبادل، درک متقابل و حفظ میراث فرهنگی به شمار می‌آید. این نوع گردشگری به افراد امکان می‌دهد تا از تجربیات فرهنگی غنی بهره‌مند شوند و ارزش سفر را در آموزه‌ها و آگاهی‌هایی که به دست می‌آورند، بیابند. گردشگری فرهنگی با تأکید بر بازشناسی و حفظ میراث‌های فرهنگی، فرصتی بی‌بدیل برای تعامل بین ملت‌ها و افزایش درک متقابل فراهم می‌کند (کومار، ۲۰۱۷: ۵۷).

همچنین ایران با ظرفیت‌های گسترده فرهنگی خود می‌تواند به یکی از مقاصد برجسته گردشگری فرهنگی در جهان تبدیل شود. توسعه این نوع گردشگری نه تنها در حفظ میراث‌ها و سنت‌ها مؤثر است، بلکه به ایجاد رونق اقتصادی و ترویج ارزش‌های فرهنگی نیز کمک می‌کند. در سطح گسترده‌تر، این پیوند به توسعه پایدار گردشگری نیز کمک می‌کند (بابایی، ۲۰۲۱: ۱۷۸۴). از طریق ادغام آیین‌های مذهبی با عناصر فرهنگی مانند موسیقی (آوا و نوا)، هنرهای نمایشی و غذاهای محلی، می‌توان گردشگران را به تجربه‌ای چندوجهی دعوت کرد. این امر نه تنها رضایت گردشگران را افزایش می‌دهد، بلکه به ایجاد فرصت‌های شغلی و بهبود اقتصاد محلی نیز منجر می‌شود. افزون بر این، بهره‌برداری مناسب از این ظرفیت‌ها می‌تواند به حفاظت از میراث ناملموس و جلوگیری از فراموشی آیین‌های قدیمی کمک کند (میکائیلی، ۲۰۱۹: ۱۱۹).

سؤالات

آیین‌ها و باورهای مذهبی چگونه می‌توانند به عنوان یکی از ارکان اساسی گردشگری فرهنگی در ایران مطرح شوند و کدام عوامل مانع از بهره‌برداری پایدار از ظرفیت‌های آن‌ها هستند؟

آیین‌های مذهبی و مناسک مرتبط با آن‌ها چه تأثیری بر ابعاد اقتصادی و اجتماعی گردشگری دارند و چگونه می‌توان از طریق برنامه‌ریزی جامع، درآمدزایی و ایجاد اشتغال را در کنار حفظ اصالت آیین‌ها تضمین کرد؟

جایگاه آیین‌های بومی و تنوع قومی در تقویت تعاملات میان فرهنگی و جذب گردشگران داخلی و خارجی به چه شکل است و چه رویکردهایی می‌تواند به ترویج و احیای این آیین‌ها کمک کند؟

چه مدل یا چارچوب راهبردی برای مدیریت و سیاست‌گذاری در حوزه گردشگری آیینی ایران قابل طرح است تا ضمن حفظ اصالت فرهنگی، مشارکت جوامع محلی را تقویت کند و به توسعه پایدار گردشگری منجر شود؟

روش شناسی

انتخاب روش پژوهش یکی از مراحل اساسی در انجام هر مطالعه علمی است. در این پژوهش، با توجه به موضوع «گردشگری آیینی و مذهبی در ایران: پیوند باورها با توسعه گردشگری فرهنگی»، رویکردی کیفی و میان‌رشته‌ای انتخاب شده است. دلیل اصلی انتخاب این رویکرد، پیچیدگی موضوع و نیاز به تحلیل عمیق باورها، آیین‌ها و مناسک مذهبی در گردشگری است که معمولاً از طریق روش‌های کمی به خوبی قابل بررسی نیستند. پژوهش حاضر از نوع کیفی و توصیفی-تحلیلی است و بر مبنای رویکردهای میان‌رشته‌ای طراحی شده است. این انتخاب ناشی از ماهیت موضوع پژوهش است که در تقاطع حوزه‌های گردشگری، مردم‌شناسی، تاریخ فرهنگی و مطالعات دینی قرار دارد. این پژوهش بر جغرافیای فرهنگی ایران تمرکز دارد و به بررسی آیین‌ها و باورهای مذهبی در بافت تاریخی کشور می‌پردازد. قلمرو مکانی شامل مناطق مهم مذهبی و فرهنگی ایران است که هر کدام نقشی محوری در گردشگری آیینی ایفا می‌کنند.

محدودیت‌ها و چالش‌های پژوهش

یکی از محدودیت‌های اصلی این پژوهش، دشواری دسترسی به منابع کهن و آرشیوی است که اطلاعات بسیار ارزشمندی درباره آیین‌ها و باورهای مذهبی ارائه می‌دهند. همچنین، کمبود پژوهش‌های جامع در زمینه آیین‌های محلی و ناپژوهیده بودن برخی از مناطق جغرافیایی، یکی دیگر از چالش‌های پیش روی این پژوهش بوده است. دشواری تفکیک وجوه دینی و فرهنگی در برخی آیین‌ها نیز یکی دیگر از محدودیت‌های این پژوهش است. برای مثال، بسیاری از آیین‌های مذهبی در ایران دارای جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی هستند که تحلیل آن‌ها نیازمند دقت و تفسیر عمیق است. با این حال، این محدودیت‌ها با بهره‌گیری از رویکردهای کیفی و میان‌رشته‌ای تا حد زیادی برطرف شده‌اند.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی در سطح جهانی و داخلی به بررسی گردشگری آیینی و مذهبی پرداخته‌اند. در سطح بین‌المللی، مطالعاتی همچون کارهای کیم و همکارانش در سال ۲۰۲۰ که به تحلیل جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی گردشگری مذهبی پرداخته‌اند. همچنین کیم و همکاران در پژوهش خود، به سیر تحول تحقیقات در مورد گردشگری مذهبی را بررسی کرده‌اند، که فراتر از زیارت گسترش یافته و معنادار بودن مقصدها و هویت بازدیدکنندگان را در نظر گرفته‌است. این پژوهش تأثیر مثبت گردشگری مذهبی بر اقتصاد محلی و جهانی اشاره کرده و اهمیت پایداری در این حوزه را برجسته ساخته است.

در سطح داخلی، پژوهش‌هایی نظیر تحقیقات شفيعی (۱۳۹۸) با مطالعه موردی یزد و میرکتولی و همکاران (۱۳۹۴) با مطالعه موردی شهرستان سوادکوه و همچنین نگارنده (۱۴۰۲) در دو مقاله مجزا با مطالعه موردی استان‌های گیلان و آذربایجان شرقی به بررسی نقش آیین‌های مذهبی در جذب گردشگران و تقویت میراث فرهنگی پرداخته‌اند. همچنین علاوه بر پژوهش‌های فوق‌الذکر پژوهشگران دیگری نیز به مطالعه موردی آیین‌های مذهبی استان‌های مختلف کشور در مطالعات جامع نشان داده‌اند که آیین‌های عاشورا و تاسوعا، به دلیل ابعاد فرهنگی و اجتماعی گسترده خود، یکی از مهم‌ترین جاذبه‌های گردشگری مذهبی در ایران هستند. اغلب این پژوهش‌ها تحلیل تأثیرات اقتصادی و اجتماعی گردشگری آیینی در مناطق

مقاله پژوهشی

روستایی ایران پرداخته و نقش این نوع گردشگری در توسعه پایدار را برجسته کرده‌اند. و نشان داده‌اند که تعاملات بین فرهنگی در جریان سفرهای زیارتی و معنوی می‌توانند به افزایش درک متقابل میان فرهنگ‌های مختلف کمک کنند.

مرور ادبیات نشان می‌دهد که گردشگری آیینی و مذهبی به عنوان یک حوزه چندبُعدی، نیازمند بررسی‌های جامع و میان‌رشته‌ای است. پژوهش‌های پیشین به طور کلی بر اهمیت این نوع گردشگری در تقویت هویت فرهنگی، توسعه اقتصادی و حفظ میراث ناملموس تأکید داشته‌اند. با این حال، خلأهای پژوهشی در زمینه‌هایی همچون تحلیل اثرات بلندمدت گردشگری مذهبی بر جوامع میزبان و نحوه بهره‌برداری پایدار از این ظرفیت‌ها همچنان وجود دارد.

یافته‌ها:

اهمیت باورها و آیین‌های مذهبی در گردشگری فرهنگی

باورهای مذهبی و آیین‌های مرتبط با آن‌ها، به دلیل نقش بنیادین در شکل‌دهی به هویت‌های فرهنگی و اجتماعی، یکی از عناصر اصلی جذب گردشگران فرهنگی محسوب می‌شوند. ایران با دارا بودن تنوع گسترده‌ای از آیین‌های مذهبی و فرهنگی که ریشه در تاریخ و تمدن دیرینه این سرزمین دارند، فرصت‌های بی‌نظیری برای تقویت گردشگری فرهنگی فراهم کرده است. برای مثال، مراسم عاشورا و تاسوعا که از بارزترین نمادهای گردشگری آیینی در ایران هستند، هر ساله میلیون‌ها نفر از گردشگران داخلی و خارجی را جذب می‌کنند. این مراسم نه تنها به عنوان یک آیین مذهبی بلکه به عنوان یک میراث فرهنگی زنده، اهمیت بسیاری در انتقال ارزش‌های دینی و فرهنگی ایران دارد (Smith, 2009: 88).

علاوه بر این، آیین‌هایی مانند جشن نوروز که ریشه‌ای چندین هزار ساله در تاریخ ایران دارد، نمونه‌ای از تعامل باورهای مذهبی و فرهنگی با ظرفیت‌های گردشگری است. نوروز با نمادهایی چون سفره هفت‌سین، مراسم خانه‌تکانی، دید و بازدیدهای خانوادگی و بسیاری دیگر، نه تنها به عنوان یک رویداد فرهنگی بلکه به عنوان یک محور مهم در جذب گردشگران محسوب می‌شود. با این حال، کمبود برنامه‌های مناسب برای معرفی این آیین‌ها به گردشگران خارجی و داخلی، یکی از چالش‌های اصلی در این حوزه است. ایران با سابقه‌ای غنی در تاریخ ادیان و فرهنگ، میزبان آیین‌ها و باورهای متنوعی است که هر کدام از آن‌ها می‌توانند جاذبه‌ای منحصر به فرد برای گردشگران باشند. آیین‌های مرتبط با طبیعت، همچون جشن سده و چهارشنبه‌سوری، با ریشه‌های عمیق در اساطیر و باورهای ایرانی، نمونه‌هایی از تعامل انسان ایرانی با محیط طبیعی خود هستند که هنوز هم با حفظ ویژگی‌های تاریخی خود اجرا می‌شوند (دهشیری، ۱۳۹۴: ۷۴). این آیین‌ها علاوه بر جنبه‌های آیینی، دارای پیام‌های اجتماعی و زیست‌محیطی بوده و می‌توانند به عنوان الگویی برای ترویج ارزش‌های پایدار در گردشگری فرهنگی معرفی شوند.

آیین‌های مذهبی و دینی مردم ایران

آیین‌های مذهبی و دینی را در ایران می‌توان به دو بخش اعیاد و سوگواری دسته بندی نمود: نزد مردم ایران اعیاد دینی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و عموماً به صورت تعطیلات رسمی جشن گرفته می‌شوند. این جشن‌ها با آذین‌بندی، پخش شیرینی و شربت، و مراسم خاص مذهبی مانند مولودی خوانی و مدیحه سرایی همراه هستند. از جمله اعیاد مهم دینی

می‌توان به عید مبعث، تولد پیامبر اکرم (ص)، میلاد ائمه اطهار (ع)، عید غدیر، عید قربان و عید نیمه شعبان اشاره کرد(ماسه، ۱۳۵۷: ۲۳۷-۲۳۳).

شب‌های قدر (لیله القدر)، از شب‌های معنوی اسلام، به تقدیر و سرنوشت انسان‌ها اشاره دارد. این شب که نزول قرآن و فرشتگان در آن رخ داده، شبی برای بخشش گناهان و توبه است. شیعیان و اهل سنت بر این باورند که شب قدر در یکی از شب‌های ۱۹، ۲۱، ۲۳ یا ۲۷ ماه رمضان است. مسلمانان در این شب با اعمالی همچون شب‌زنده‌داری، اقامه نماز، قرائت قرآن، دعا، استغفار و اطعام به عبادت می‌پردازند و در اقصی نقاط ایران در این شب‌ها مساجد رونق خاصی دارد(وکیلان، ۱۳۷۰: ۲۷-۳۳). البته مصادف شدن ایام شهادت حضرت علی(ع) مضامین سوگواری و عزاداری را نیز در بطن شب‌های قدر وارد کرده است که در بخش جداگانه‌ای به آن خواهیم پرداخت.

عید فطر، بزرگ‌ترین جشن مسلمین جهان، پس از یک ماه روزه‌داری، با رویت هلال ماه شوال آغاز می‌شود. این عید شامل مراسمی چون غسل، پرداخت زکات فطره، اقامه نماز عید در فضای باز، پذیرایی از مهمانان، دید و بازدید، و شنیدن خطبه‌های نماز است. زکات فطره که پرداخت آن واجب است، به نیازمندان اختصاص دارد(بیرونی، ۱۳۶۲: ۱۳۵۲).

تولد حضرت محمد (ص)، پیامبر اسلام، بر اساس اعتقادات اهل سنت در ۱۲ ربیع‌الاول و بر اساس باورهای شیعه در ۱۷ ربیع‌الاول جشن گرفته می‌شود. همچنین، عید مبعث پیامبر اسلام (ص) در ۲۷ رجب از دیگر اعیاد مهم اسلامی است(انجوی شیرازی، ۱۳۷۱: ۲۶۲).

میلاد حضرت علی (ع) در ۱۳ رجب نیز یکی از مهم‌ترین جشن‌های شیعیان است که در ایران به‌عنوان روز پدر شناخته می‌شود. عید قربان یا عید اضحی، در دهم ذی‌الحجه برگزار می‌شود و قربانی کردن از اعمال واجب حجاج و مستحب برای دیگر مسلمانان است و در ایران نیز این عید گرامی داشته می‌شود و گوشت قربانی به مستمندان اهدا می‌شود(گردیزی، ۱۳۴۷: ۲۱۸). عید غدیر خم، که به گفته برخی پژوهشگران قدمت گرامیداشت آن در ایران به دوران آل‌بویه نیز می‌رسد(عاملی، ۱۳۸۷: ۱۵۶-۱۶۱)؛ یادآور معرفی حضرت علی (ع) به‌عنوان جانشین پیامبر اسلام در ۱۸ ذی‌الحجه است. این روز با جشن و دیدار از سادات همراه است؛ سادات نیز به نیت تبرک به مهمانان هدیه می‌دهند و در آذربایجان معروف به سیدلر بایرامی می‌باشد.

ماه‌های رجب، شعبان و رمضان، بنا بر سنت پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع)، دارای ویژگی‌های معنوی خاصی هستند. رجب ماه خدا، شعبان ماه پیامبر، و رمضان ماه بندگان خداست. در این ماه‌ها، مسلمانان با عبادت، روزه‌داری و اطعام، به تقویت بُعد معنوی خود می‌پردازند.

بخش دوم آیین‌های دینی و مذهبی و در ایران، آیین‌های عزاداری هستند. مانند سوگواری محرم و صفر، که هرچند ماهیتی غم‌انگیز دارند، موجب تعالی معنوی و دوری از مادیات می‌شوند(محدثی، ۱۳۷۶: ۲۱۸). یکی از این مراسم‌ها تعزیه است که نمادی هنری برای بازنمایی وقایع حماسی و مذهبی به شمار می‌رود. تعزیه که در دوره دیلمیان آغاز شد، در عصر صفویه و قاجار به اوج رسید. تکیه دولت تهران در زمان ناصرالدین شاه از مهم‌ترین مکان‌های اجرای تعزیه بود. این هنر در سال ۱۳۸۹ هجری شمسی در فهرست میراث معنوی یونسکو ثبت شد.

مقاله پژوهشی

محرم و عاشورا نیز از مهم‌ترین رویدادهای مذهبی شیعیان هستند. مراسم‌هایی مانند سیاه‌پوش کردن شهرها، راه‌اندازی هیئت‌های عزاداری، برپایی تکایا، زنجیرزنی، نذری دادن، مقتل‌خوانی، و تعزیه‌خوانی در این ایام برگزار می‌شود. هر منطقه نیز رسوم خاص خود را دارد (فروغی، ۱۳۸۸: ۵۵-۷۰). برای مثال، نخل‌گردانی یزد نمادی از تابوت امام حسین (ع) است که در حسینیّه امیر چخماق اجرا می‌شود. بیل‌زنی خراسانی‌ها، یادآور فداکاری بنی‌اسد، در شهرهایی مانند بیرجند برگزار شده و به‌عنوان میراث معنوی ایران ثبت شده است. عزاداری سنتی بازار سرپوشیده تبریز با سبک‌های به خصوص و آداب و رسوم که به صورت نمایشی سیال با حضور محلات تاریخی ۲۴گانه تبریز برگزار می‌شود (پرغو، نعمتی، ۱۴۰۳: ۴). آیین پولکه گردانی در شیشوان عجب شیر که می‌خواهد نوری باشد در ظلمات غم این شب‌های پر از آه و اندوه تاسوعا و عاشورا. گل‌مالی در لرستان، از دیگر رسوم عزاداری، با آماده‌سازی حوضچه‌های گل همراه است که عزاداران لباس‌های خود را به آن آغشته می‌کنند. آیین‌های مختلف در استان گیلان مانند: تعزیه دیلمان، چهل منبر و کرب‌زنی لاهیجان و... از دیگر آداب ایام محرم است (نعمتی، مشیری لنگرودی، ۱۴۰۳: ۴). همچنین، سنج و دمام بوشهری‌ها با آهنگی روحانی و حزین، یکی از پرتعدادترین مراسم‌های عزاداری است که جلوه‌ای خاص به این سوگواری می‌بخشد. مراسم قالی‌شوین مشهد اردهال نیز از آیین‌های مذهبی برجسته ایران است که یادآور شهادت سلطان علی بن محمد باقر (ع) است. در این مراسم، قالی به‌طور نمادین در رودخانه شسته و به سمت آرامگاه حمل می‌شود (عزیزی، ۱۳۶۶: ۶۸).

یکی از مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش، اهمیت آیین‌های مذهبی برجسته مانند مراسم عاشورا و تاسوعا در جذب گردشگران مذهبی و معنوی از سراسر دنیا است. این آیین‌ها که بخش قابل‌توجهی از هویت مذهبی ایران را تشکیل می‌دهند، هر ساله میلیون‌ها نفر از زائران و گردشگران داخلی و خارجی را جذب می‌کنند. تحلیل این مراسم نشان می‌دهد که عزاداری‌های محرم نه تنها یک آیین مذهبی، بلکه یک پدیده اجتماعی-فرهنگی است که بر ابعاد مختلف زندگی ایرانیان تأثیر می‌گذارد. این آیین‌ها علاوه بر تقویت تعاملات اجتماعی، به معرفی فرهنگ ایرانی به گردشگران بین‌المللی کمک می‌کنند.

آیین‌های ملی تاریخی و سنتی ایرانی

نوروز به‌عنوان یکی از مهم‌ترین جشن‌های تاریخی و سنتی ایران، نمونه‌ای از تعامل سنت‌های فرهنگی و باورهای سنتی است که ریشه در تاریخ دارد (مسعودی، ۱۳۷۴: ۲۱۸). این جشن که ریشه در اساطیر و فرهنگ ایران باستان دارد، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین جاذبه‌های گردشگری فرهنگی-مذهبی شناخته می‌شود. سفره هفت‌سین، بازدید از اماکن مقدس و آیین‌های مرتبط با نوروز، جذابیتی بی‌نظیر برای گردشگران خارجی ایجاد کرده است. افزون بر این، نوروز به دلیل گستردگی زمانی و مکانی خود، به یکی از پرتعدادترین رویدادهای فرهنگی-آیینی در ایران تبدیل شده است. نوروز، به‌عنوان یکی از اعیاد باستانی و کهن ایرانی، همراه با دیگر جشن‌هایی چون سده، مهرگان و بهمن‌جه، از ارزشمندترین آیین‌های ایرانیان بوده است. در میان این چهار جشن، نوروز و مهرگان جایگاهی ویژه به دلیل عظمت مردمی خود داشته‌اند (تمیم‌داری، ۱۳۹۹: ۲۴۷). شاعران و نویسندگان برجسته‌ای همچون فردوسی در قرون چهارم و پنجم هجری، با بهره‌گیری از روایت‌های اساطیری، پیدایش نوروز را به دوران پادشاهی جمشید نسبت داده‌اند. این جشن که به معنای «روز نو» است، با آغاز فصل بهار و برابری روز و شب، در ایران، افغانستان و تاجیکستان آغاز می‌شود. نوروز در سال ۱۳۸۸ هجری شمسی (۲۰۱۰ میلادی) از سوی مجمع عمومی سازمان ملل به‌عنوان یک رویداد بین‌المللی ثبت شد و اول فروردین یا ۲۱ مارس، روز جهانی نوروز نام گرفت. از آیین‌های مرتبط با این جشن می‌توان به خانه‌تکانی، چهارشنبه‌سوری، گسردن سفره هفت‌سین، آماده کردن شیرینی و

غذاهای نوروزی، کمک به نیازمندان، دید و بازدید، و طبیعت‌گردی اشاره کرد (تمیم‌داری، ۱۳۹۶: ۱۳۸). چهارشنبه‌سوری، از جمله رسوم پیش از نوروز است که در آخرین سه‌شنبه سال، با برپایی آتش و پریدن از روی آن برای دفع شر و بدی برگزار می‌شود. این مراسم، ریشه در باورهای کهن اقوام آریایی دارد و آتش را نمادی از روشنی و پاکی می‌داند (بهار، ۱۳۷۵: ۲۲۱). هنگام پریدن از روی آتش، مردم شعر «سرخي تو از من، زردی من از تو» را زمزمه می‌کنند. آیین‌های دیگری مانند ملاقه‌زنی، کوزه‌شکنی، فال‌گرفتن و شال‌اندازی نیز از رسوم این شب هستند. با این حال، شکل سنتی این مراسم در برخی نقاط با استفاده نادرست از ترقه‌ها به مراسمی خطرناک تبدیل شده است (تمیم‌داری، ۱۳۹۸: ۱۴۰).

سفره هفت‌سین، یکی از نمادهای نوروز است که در لحظات پایانی سال چیده می‌شود. این سفره شامل هفت‌سین اصلی مانند سمنو (نماد باروری)، سیب (نماد سلامت)، سبزه (نماد سرسبزی)، سنجد (نماد عشق)، سماق (نماد آغاز زندگی)، سیر (نشانه سلامتی) و سرکه (نماد تحمل و بردباری) است. افزون بر این، آیین، قرآن، تخم‌مرغ رنگی، شمع، و ماهی قرمز نیز در سفره قرار می‌گیرند که هرکدام نمادی از باورهای فرهنگی و معنوی ایرانیان هستند. دید و بازدید، یکی از مهم‌ترین رسوم نوروز، از گذشته تاکنون بوده است. در این مراسم، افراد کوچک‌تر به دیدار بزرگ‌ترهای خانواده می‌روند و با عیدی گرفتن از آن‌ها، این سنت را پاس می‌دارند. همچنین، سیزده‌بدر، به‌عنوان روز طبیعت، در ۱۳ فروردین برگزار شده و فرصتی برای پاسداشت محیط‌زیست است.

شب یلدا، بلندترین شب سال، از دیگر جشن‌های کهن ایرانی است که همزمان با انقلاب زمستانی برگزار می‌شود. یلدا، به معنای تولد، به باور گذشتگان نماد زایش نور و پیروزی بر تاریکی است. این شب با رفتن به خانه بزرگ‌ترها، قصه‌گویی، فال‌گیری با دیوان حافظ، و برگزاری مراسم شادی همراه است (تمیم‌داری، ۱۳۹۸: ۱۴۱).

در کنار این آیین‌ها، جشن‌هایی نظیر عیدماه در سوادکوه با آتش‌افروزی، پیرسبز در زیارتگاه زرتشتیان اردکان، و جشن‌های فصلی مانند آب‌پاشونک در اراک، فراهان و محلات، بازتاب‌دهنده تنوع فرهنگی این سرزمین است. از دیگر آیین‌های مهم، جشن تیرگان است که در ۱۳ تیر، با مراسمی چون شب‌نشینی، دید و بازدید، و شعرخوانی برگزار می‌شود.

مهرگان، دومین جشن بزرگ ایرانی پس از نوروز، از روز شانزدهم مهرماه آغاز شده و شش روز ادامه دارد. این جشن، نمادی از نیایش ایزد مهر، روشنایی و پیمان است و با پوشیدن لباس‌های ارغوانی و برگزاری مراسمی چون شعرخوانی و تجدید پیمان همراه است (تمیم‌داری، ۱۳۹۰: ۲۴۷).

سده، بزرگ‌ترین جشن آتش، از دیگر آیین‌های باستانی است که چهل روز پس از شب یلدا برگزار می‌شود. این مراسم که از دوران مرداویج و سلطان مسعود غزنوی رواج داشته، با افروختن آتش بر فراز کوه‌ها و بام‌ها، نمادی از پیروزی نور بر ظلمت و شکرگزاری از نعمت‌های الهی است (تمیم‌داری، ۱۳۹۰: ۲۴۶). این جشن‌ها و آیین‌ها، بازتاب‌دهنده هویت فرهنگی و تاریخی ایران هستند و توانسته‌اند میراثی ماندگار را برای نسل‌های آینده به یادگار بگذارند و استفاده از آنها در جذب گردشگر علاوه بر انتفاع اقتصادی موجب شناساندن فرهنگ ایران به ملل گوناگون خواهد شد.

یکی از جنبه‌های مهم آیین‌های مردم ایران، جشن‌های محلی و فصلی است که ارتباط تنگاتنگی با طبیعت و فعالیت‌های کشاورزی دارند. از جمله این جشن‌ها می‌توان به مراسم شکوفه‌دهی درختان، جشن خرمن، جشن انگور در ارومیه،

مقاله پژوهشی

جشن گردو در همدان، جشن زعفران در خراسان جنوبی و جشن برنج در گیلان اشاره کرد. این جشن‌ها علاوه بر پاسداشت طبیعت و محصولات کشاورزی، با شکرگزاری، دعا و نیایش، معرفی محصولات و حتی توسعه گردشگری محلی همراه هستند.

جشن‌های قومی و محلی نیز جایگاه ویژه‌ای در فرهنگ ایرانی دارند. از نمونه‌های آن می‌توان به آیین باستانی پیر شالیار، مراسم گل‌چینی و گلاب‌گیری در کاشان، نخل‌گردانی، رقص‌های محلی نظیر خنجر ترکمنی و آبرگه در لرستان، و ورزش‌های سنتی مانند کشتی لوچو اشاره کرد. این جشن‌ها که ریشه در تاریخ و باورهای اقوام دارند، نه تنها جذابیت فرهنگی دارند بلکه به عنوان سرمایه‌های معنوی شناخته می‌شوند.

یکی دیگر از آیین‌های برجسته در ایران، مراسم باران‌خواهی است. این آیین در مناطق کم‌آب ایران به عنوان پاسخی به خشکسالی برگزار می‌شود و با اعمالی همچون دعا^{۲۲}، نیایش، پخت غذاهای نذری، قربانی کردن و اجرای سرودهای محلی همراه است. نام‌هایی مانند «چمچه‌گلین» در مرکزی، «کترا گشته» در گیلان و «کلی کوسه» در بختیاری به این آیین‌ها تعلق دارد. این مراسم‌ها، علاوه بر بعد معنوی، نمایانگر پیوند مردم با طبیعت و تلاش برای برکت‌بخشی به زندگی روزمره است.

در میان جشن‌های کشاورزی، جشن خرمن و برداشت محصول از اهمیت خاصی برخوردار است. این مراسم‌ها که پس از پایان برداشت برگزار می‌شوند، شامل شکرگزاری، نیایش، موسیقی محلی و برگزاری بازی‌ها و ورزش‌های بومی هستند. در شمال ایران، این جشن‌ها با طبخ غذاهای محلی، نمایش صنایع دستی و حتی آیین‌هایی نظیر عروس‌بران همراه است.

جشن‌های مرتبط با محصولات خاص نیز جایگاه مهمی دارند. برای مثال، مراسم گل‌چینی و گلاب‌گیری که از اردیبهشت‌ماه در قمصر و نیاسر کاشان آغاز می‌شود، بازتاب‌دهنده اهمیت اقتصادی و مذهبی گلاب در این منطقه است (کردوانی، ۱۳۸۳: ۹۶). همچنین، جشن گل‌غلتان در امیریه دامغان، که طی آن نوزادان بر گلبرگ‌های گل محمدی غلتانده می‌شوند، یکی از آیین‌های منحصر به فرد در این منطقه است. در کنار آن، جشن انار در روستای تاریخی انبوه، جشن زغال‌اخته در رودبار و جشن دوشاب‌پزان در ارومیه، نشان‌دهنده پیوند عمیق ایرانیان با طبیعت و آیین‌های شکرگزاری هستند.

در میان آیین‌های خانوادگی، جشن‌های ازدواج با مراسم متنوعی چون خواستگاری، حنابندان، عقدکنان و عروس‌بران شناخته می‌شوند. آیین‌هایی نظیر مجمعه‌بران، که طی آن هدایای عروس و داماد با موسیقی محلی به خانه بخت حمل می‌شود، و عروس‌برون، که داماد عروس را با اسب به خانه می‌برد، از رسوم دیرینه ایرانی هستند (هانری ماسه، ۱۳۹۱: ۱۱۵). تُرکان آذربایجان نیز اهمیت ویژه‌ای به آیین‌های گذر می‌دهند، مراسم قیرخلیق و دیشلیق برای نوزادان و آداب رسوم ازدواج تا مرگ جنبه‌های آیینی جذابی دارند که بحث آن در این پژوهش نمی‌گنجد.

در کنار آن، مراسم‌هایی نظیر زار در جنوب ایران، که با آیین‌های خاص برای درمان بیماری برگزار می‌شود، نشان از غنای معنوی این سرزمین دارد.

ایران با دارا بودن چنین تنوعی در آیین‌ها و جشن‌ها، نه تنها هویت فرهنگی خود را حفظ کرده، بلکه بستری مناسب برای جذب گردشگران داخلی و خارجی فراهم آورده است. این آیین‌ها، که نمایانگر تاریخ و سنت‌های مردمان این دیار هستند، سرمایه‌ای ارزشمند برای ترویج فرهنگ و تقویت پیوندهای اجتماعی محسوب می‌شوند.

تبیین ارتباط یافته‌ها با توسعه گردشگری فرهنگی

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهند که آیین‌ها و باورهای مذهبی و فرهنگی در ایران نقشی کلیدی در توسعه گردشگری فرهنگی دارند. این آیین‌ها که بخشی از هویت ملی و تاریخی ایران را تشکیل می‌دهند، از طریق بازنمایی ارزش‌های معنوی و اجتماعی، بستری برای تعامل فرهنگی میان جوامع مختلف فراهم می‌کنند. مراسم‌هایی نظیر عاشورا و نوروز به دلیل جذابیت‌های تاریخی و معنوی، نه تنها گردشگران داخلی بلکه بازدیدکنندگان بین‌المللی را نیز به خود جذب می‌کنند. این آیین‌ها از یک سو با ارائه تجربه‌ای معنادار برای گردشگران، امکان معرفی فرهنگ و تمدن ایرانی را فراهم می‌سازند و از سوی دیگر با تقویت هویت جمعی و اجتماعی، نقشی محوری در حفظ و احیای میراث فرهنگی ناملموس ایفا می‌کنند. از این منظر، گردشگری فرهنگی می‌تواند به عنوان ابزاری برای به کارگیری این ظرفیت‌ها به شکلی پایدار مورد توجه قرار گیرد.

همچنین، توسعه گردشگری آیینی می‌تواند تأثیرات اقتصادی و اجتماعی گسترده‌ای داشته باشد. حضور گردشگران در مراسم‌های آیینی و مناسبت‌های فرهنگی، به رونق بازارهای محلی، افزایش درآمد جوامع میزبان و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید منجر می‌شود. علاوه بر این، آیین‌هایی که با جنبه‌های زیست‌محیطی و اجتماعی مرتبط هستند، مانند سیزده بدر و جشن سده، فرصت‌هایی برای آموزش و آگاهی‌بخشی در زمینه توسعه پایدار و حفاظت از محیط‌زیست فراهم می‌کنند. از سوی دیگر، با معرفی صحیح و تبلیغات مناسب، این آیین‌ها می‌توانند به عنوان یک برند فرهنگی-گردشگری برای ایران عمل کرده و جایگاه این کشور را در بازار جهانی گردشگری تقویت کنند. در مجموع، بهره‌برداری از این ظرفیت‌ها نیازمند سیاست‌گذاری دقیق، حفظ اصالت آیین‌ها و مشارکت جوامع محلی است تا گردشگری فرهنگی به عنوان ابزاری موثر در توسعه پایدار به کار گرفته شود.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی جایگاه گردشگری آیینی و مذهبی در ایران و ارتباط آن با توسعه گردشگری فرهنگی انجام شده است. در بخش‌های پیشین، مفاهیم کلیدی، روش‌شناسی پژوهش و یافته‌های اصلی مورد بحث قرار گرفتند. اکنون در این بخش، تلاش می‌شود تا با جمع‌بندی یافته‌ها و ارائه نتیجه‌گیری کلی، چشم‌اندازی جامع از تأثیرات و ظرفیت‌های گردشگری آیینی و مذهبی در ایران ارائه شود. همچنین، پیشنهادهایی عملی و پژوهشی برای تقویت این حوزه مطرح می‌شود تا پژوهشگران و سیاست‌گذاران بتوانند از آن‌ها بهره‌مند شوند. علاوه بر این، تأکید بر نگاه جامع و میان‌رشته‌ای به ابعاد مختلف این موضوع، به درک بهتر اهمیت و ضرورت توجه به گردشگری آیینی در بافت فرهنگی و اجتماعی ایران کمک می‌کند.

یافته‌های پژوهش نشان دادند که آیین‌ها و باورهای مذهبی در ایران ریشه‌های عمیقی در فرهنگ و تاریخ این سرزمین دارند و به عنوان بخشی از هویت ملی و دینی مردم ایران شناخته می‌شوند. آیین‌هایی مانند عاشورا و تاسوعا، نوروز، جشن سده، و آیین‌های مرتبط با زیارتگاه‌ها، نمونه‌های برجسته‌ای از این میراث فرهنگی-مذهبی هستند که نه تنها به انسجام اجتماعی کمک کرده‌اند، بلکه بستری برای جذب گردشگران داخلی و خارجی فراهم می‌کنند. این آیین‌ها به دلیل ماهیت اجتماعی و معنوی خود، تعاملات فرهنگی میان جوامع مختلف را تقویت کرده و به عنوان ابزاری برای ایجاد همبستگی ملی و هویت جمعی عمل کرده‌اند.

مقاله پژوهشی

گردشگری آیینی در ایران توانسته است تأثیرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی متعددی ایجاد کند. از نظر اقتصادی، حضور گردشگران در آیین‌ها و مراسم‌های مذهبی به رونق بازارهای محلی و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید منجر شده است. از منظر اجتماعی، این نوع گردشگری تعاملات میان فرهنگی را تقویت کرده و امکان تبادل تجربیات فرهنگی را فراهم آورده است. یافته‌ها نشان می‌دهند که این نوع گردشگری با ایجاد فرصت‌هایی برای حفظ و احیای میراث ناملموس فرهنگی، نقشی دوگانه در حفظ تاریخ و ایجاد منافع اقتصادی ایفا می‌کند.

یکی از چالش‌های کلیدی در این حوزه، کمبود زیرساخت‌های مناسب در بسیاری از مناطق مذهبی و فرهنگی است. همچنین، عدم توجه کافی به اصالت آیین‌ها و کالایی کردن آن‌ها در برخی موارد می‌تواند به تضعیف ارزش‌های فرهنگی منجر شود. یافته‌های پژوهش نشان دادند که مدیریت مناسب و بهره‌گیری از رویکردهای پایدار می‌تواند این چالش‌ها را به فرصت تبدیل کند. علاوه بر این، بهره‌برداری نادرست از آیین‌ها و عدم آگاهی کافی از ارزش فرهنگی آن‌ها می‌تواند پیامدهای منفی در درازمدت داشته باشد.

گردشگری آیینی و مذهبی در ایران به عنوان یکی از زیرشاخه‌های مهم گردشگری فرهنگی، نقش بی‌بدیلی در معرفی فرهنگ و تمدن ایرانی به جهان ایفا می‌کند. این نوع گردشگری، از طریق ارتباط با آیین‌ها و باورهای مذهبی، امکان تجربه‌ای منحصر به فرد برای گردشگران فراهم می‌آورد و در عین حال به حفظ و احیای میراث فرهنگی کمک می‌کند.

ایران با دارا بودن مجموعه‌ای غنی از آیین‌های مذهبی و فرهنگی، پتانسیل‌های بسیاری برای توسعه گردشگری آیینی دارد. با این حال، بهره‌برداری از این ظرفیت‌ها نیازمند برنامه‌ریزی دقیق، سیاست‌گذاری مؤثر و همکاری میان نهادهای مختلف است. در این راستا، پژوهش حاضر بر اهمیت نگاه میان‌رشته‌ای به این حوزه تأکید کرده و تلاش کرده است تا ارتباط میان آیین‌ها، باورهای مذهبی و گردشگری فرهنگی را روشن سازد. همچنین، نیاز به درک عمیق‌تر از ابعاد اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی این نوع گردشگری برای ایجاد سیاست‌های جامع‌تر و کارآمدتر مشهود است.

پیشنهادهای اجرایی و سیاستی:

بهبود زیرساخت‌ها: نهادهای دولتی و بخش خصوصی باید به توسعه زیرساخت‌های گردشگری در مناطق مذهبی و فرهنگی توجه بیشتری کنند. این امر شامل ایجاد مراکز اقامتی مناسب، بهبود سیستم حمل و نقل و ارتقای امکانات رفاهی در اطراف زیارتگاه‌ها و اماکن مذهبی است.

حفظ اصالت آیین‌ها: برای جلوگیری از کالایی شدن آیین‌ها، باید برنامه‌هایی تدوین شود که ضمن جذب گردشگران، اصالت و معنویت این مراسم‌ها حفظ شود. آموزش جوامع محلی و مشارکت آن‌ها در مدیریت این مراسم‌ها می‌تواند به این هدف کمک کند.

ترویج بازاریابی فرهنگی: معرفی آیین‌ها و باورهای مذهبی ایران در سطح بین‌المللی از طریق کمپین‌های بازاریابی فرهنگی، فیلم‌های مستند و رسانه‌های دیجیتال می‌تواند به جذب گردشگران خارجی کمک کند. بازاریابی هدفمند و معرفی مقاصد گردشگری آیینی می‌تواند تجربه منحصر به فردی برای گردشگران فراهم آورد.

مقاله پژوهشی

تقویت همکاری‌های بین‌المللی: برقراری همکاری‌های بین‌المللی با کشورهایی که گردشگری آیینی موفق دارند (مانند هند و ترکیه) می‌تواند به تبادل تجربیات و الگوهای موفق کمک کند. ایجاد برنامه‌های مشترک و تبادل فرهنگی میان این کشورها می‌تواند به ارتقای جایگاه ایران در گردشگری جهانی کمک کند.

پیشنهادهای پژوهشی:

- انجام پژوهش‌های مردم‌نگاری عمیق‌تر درباره آیین‌های محلی در مناطق کمتر شناخته‌شده.
- مطالعات تطبیقی بین‌المللی برای بررسی الگوهای موفق گردشگری آیینی در کشورهای دیگر و مقایسه آن‌ها با ایران.
- پژوهش در مورد تأثیرات بلندمدت گردشگری آیینی بر جوامع محلی از نظر اجتماعی و اقتصادی.
- بررسی نقش فناوری و رسانه‌های دیجیتال در ترویج گردشگری آیینی و ایجاد تجربه‌های نوین برای گردشگران. این امر می‌تواند شامل توسعه اپلیکیشن‌های گردشگری آیینی یا ایجاد تورهای مجازی برای مخاطبان بین‌المللی باشد.
- گردشگری آیینی و مذهبی در ایران نه تنها به‌عنوان یک ابزار اقتصادی و اجتماعی، بلکه به‌عنوان یک عامل تقویت‌کننده هویت فرهنگی و ارتباطات میان‌فرهنگی اهمیت دارد. این پژوهش نشان داد که آیین‌ها و باورهای مذهبی در ایران، از طریق ایجاد تجارب غنی و منحصر به فرد، نقشی کلیدی در توسعه گردشگری فرهنگی ایفا می‌کنند. لذا امیدواریم مسئولین نهادهای متولی در امر گردشگری آیینی و مذهبی مانند وزارتین میراث فرهنگی، گردشگری و فرهنگ و ارشاد همچنین سازمان‌های تبلیغات اسلامی و اوقاف برای پیشبرد اهداف گردشگری فرهنگی که به نوعی باعث ایجاد تعامل و گفتگوی بین جوامع و کاهش ایران‌هراسی است، اقدامات لازم را انجام دهند. در پایان، تأکید می‌شود که برای دستیابی به توسعه پایدار در این حوزه، نیازمند نگاه جامع و میان‌رشته‌ای هستیم که تمامی ابعاد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی را دربرگیرد. امید است که این پژوهش بتواند به‌عنوان الگویی برای مطالعات آتی و برنامه‌ریزی‌های سیاستی در حوزه گردشگری آیینی و مذهبی مورد استفاده قرار گیرد. همچنین، با اجرای پیشنهادهای ارائه‌شده، می‌توان به تقویت جایگاه ایران در گردشگری آیینی جهانی و حفظ ارزش‌های فرهنگی-مذهبی این سرزمین دست یافت.

منابع

۱. ابن بطوطه، رحلة ابن بطوطه، ج ۱، ص ۱۷۸، چاپ محمد عبدالمنعم عریان، بیروت، ۱۴۰۷/۱۹۸۷.
۲. ابوالقاسم انجوی شیرازی، ج ۱، ص ۲۶۲، گذری و نظری در فرهنگ مردم. تهران: ۱۳۷۱ ش.
۳. ابوریحان بیرونی، کتاب التفهیم لاوائل صناعة التنجیم. ج ۱، ص ۲۵۲، چاپ جلال‌الدین همائی، تهران: ۱۳۶۲ ش.
۴. احمد تمیم‌داری، مریم نوتاش، معصومه اکبری. (۱۳۹۸). آیین‌ها و مراسم آیینی ایران و جهان. مهکامه.
۵. احمد تمیم‌داری، معصومه اکبری. (۱۳۹۰). فرهنگ عامه. مهکامه.
۶. احمد تمیم‌داری، معصومه اکبری، مریم نوتاش. (۱۳۹۹). فرهنگ عامه. مهکامه.
۷. احمد وکیلان. (۱۳۷۰). رمضان در فرهنگ مردم. ج ۱، ص ۲۷-۳۳. تهران.
۸. اسماعیل علی‌اکبری. (۱۳۹۱). جغرافیای گردشگری ایران. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

مقاله پژوهشی

۹. پرغو، محمدعلی، نعمتی، علیرضا. (۱۴۰۲). «ظرفیت‌های گردشگری مذهبی استان آذربایجان شرقی با تأکید بر آیین‌های عاشورایی.» ششمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت، گردشگری و تکنولوژی. دسترسی از:
۱۰. جعفر مرتضی عاملی. (۱۳۷۸). بزرگداشت‌ها در اسلام (پاسخ به شبهات مخالفین). ج ۱، ص ۱۵۶-۱۶۱. ترجمه محمد سپهری. قم.
۱۱. جعفر میرکتولی، معصومه مهدیان بهنمیری، علی مهدی، زهرا میرزایی کوتنایی. (۱۳۹۴). «تحلیلی بر آیین‌های فرهنگی-مذهبی بومی و نقش آن در توسعه گردشگری؛ آیین عید مرده‌ها در شهرستان سوادکوه.» فصلنامه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۵(۳۸)، ۷۱. magiran.com/p1525738.
۱۲. جوادی، ش. (۲۰۱۸). «گردشگری آئینی؛ بازخوانی باورهای اجتماعی در مراسم آئینی.» منظر، ۱۰(۴۲)، ۱۴-۲۱. doi: 10.22034/manzar.2018.63126
۱۳. حمیده ابرقویی فرد. (۱۳۹۹). «منظر آیینی از نگاه گردشگری.» نشریه گردشگری فرهنگ، ۱(۳)، ۴۳-۵۰. magiran.com/p2233199
۱۴. حمیده. (۱۳۹۸). «نقش گردشگری آیینی در نگهداشت فرهنگ عزاداری حسینی؛ مطالعه موردی شهرک ماسوله.» فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۱۲(۲)، ۱۰۱-۱۳۱. doi: 10.22035/jicr.2019.2032.2587
۱۵. دیپک چیرا، محمدحسن زال، روزبه میرزایی. (۱۳۹۸). بازآیابی پایدار گردشگری فرهنگی و میراث. مهکامه، صص ۱۲-۱۶.
۱۶. زهرا شفیعی. (۱۳۹۸). «بررسی نقش مراسم و آیین‌های معنوی و مذهبی در رونق گردشگری مذهبی (محرّم) مورد مطالعه: (مراسم نخل‌گردانی در استان یزد).» مجله جغرافیا و روابط انسانی، ۱(۴)، ۱۱۳-۱۴۷. magiran.com/p2008507
۱۷. زهرا شفیعی. (۱۳۹۹). «تحلیلی بر آیین نخل‌گردانی و نقش آن بر رونق گردشگری مذهبی شهر یزد.» نشریه فرهنگ یزد، ۲(۶)، ۱۰۹-۱۲۰. magiran.com/p2298816
۱۸. عبدالحی بن ضحاک گردیزی. (۱۳۴۷). زین‌الخبار. ج ۱، ص ۲۱۸. چاپ عبدالحی حبیبی. چاپ افست، تهران.
۱۹. عزیزی، رحیم. (۱۳۶۶-۱۹۸۸). بررسی‌های تاریخی و مذهبی آیین نوروزی. ج ۱. گوتینگن، آلمان: نوید.
۲۰. علیرضا کریم‌زاده، ملیحه عامری، فریبا صم، علیرضا نوری، نرگس حاجمند. (۱۳۹۹). راهنمای عمومی گردشگری: گروه شغلی: گردشگری. مهکامه، صص ۲۷ و ۴۳.
۲۱. فروغی ابری، اصغر. (۱۳۸۸). ایرانیان و عزاداری عاشورا. قم: انتشارات موسسه پژوهشی امام خمینی.
۲۲. محدثی، جوادی. (۱۳۷۶). فرهنگ عاشورا. ج ۱، ص ۲۱۸. قم: نشر معروف.
۲۳. محمدحسین پاپلی‌یزدی، مهدی سقایی، معصومه اروانه. (۱۳۸۵). گردشگری (ماهیت و مفاهیم). تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
۲۴. محمدرضا دهشیری. (۱۳۹۴). «ارزیابی عوامل موثر بر توسعه گردشگری مذهبی در ایران.» نشریه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۴(۱۲)، ۷۲-۹۲. magiran.com/p1418489
۲۵. مرتضی بذرافشان، مریم صداقت. (۱۳۹۷). درآمدی بر صنعت گردشگری. مهکامه.
۲۶. مرضیه صالحی، نصرالله صالحی. (۱۳۹۷). درآمدی بر گردشگری فرهنگی ایران. تهران: بال نو.
۲۷. مسعودی، علی بن حسین. (۱۳۷۴). مروج الذهب و معادن الجواهر. ج ۱، ص ۲۱۸. ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: علمی و فرهنگی.
۲۸. منابع لاتین:
۲۹. مهدی ستوده‌فر، محمد تابش، کبری راعی. (۱۳۹۸). راهبرد توسعه گردشگری فرهنگی در جهان اسلام. دبیزش، صص ۲۴-۳۰.
۳۰. مهرداد بهار. (۱۳۷۵). ادیان آسیایی. تهران: نشر چشمه.

۳۱. نرگس احمدی فرد. (۱۳۹۶). گردشگری فرهنگی و بازآفرینی بافت تاریخی. تهران: آراد کتاب، ص ۱۲۳.

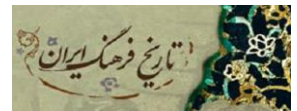
۳۲. نعمتی، علیرضا، مشیری لنگرودی، نیما. (۱۴۰۲). «ظرفیت‌های گردشگری مذهبی استان گیلان با تاکید بر آیین‌های عاشورایی.» هفتمین کنگره سالانه بین‌المللی توسعه کشاورزی، منابع طبیعی، محیط زیست و گردشگری ایران، تبریز. <https://civilica.com/doc/1967166>

۳۳. هانری ماسه. (۱۳۵۵-۱۳۵۷). معتقدات و آداب ایرانی. ج ۱، صص ۲۳۳-۲۳۷. ترجمه مهدی روشن‌ضمیر. تبریز.

۳۴. یاسوری، مجید و گراوندی، فریبا. (۱۴۰۰). زمینه‌های گردشگری فرهنگی در ایران. تهران: نورعلم، صص ۱۳۵-۱۷۶.

فهرست منابع لاتین:

35. Alberti, Fernando G., and Jessica D. Giusti. (2012). "Cultural heritage, tourism and regional competitiveness: The Motor Valley cluster." *City, Culture and Society*, 3(4), 261-273.
36. Apostolakis, A. (2003). "The Convergence Process in Heritage Tourism." *Annals of Tourism Research*, 30(4), 795-812.
37. Ashworth, G. and Larkham, P. (eds.). (1994). *Marketing in the Tourism Industry*. London: Routledge.
38. Babaei, Fariba, and Zeki Koday. (2021). "Kültürel Turizmin gelişimi ve İran'daki rolü." *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(4), 1782-1792.
39. Chen, Huan, et al. (2024). "Ritual in tourism: Evolution, Progress, and future prospects." *Tourism Management Perspectives*, 52, 101258.
40. Chhabra, D., Healy, R., and Sills, E. (2003). "Staged Authenticity and Heritage Tourism." *Annals of Tourism Research*, 30, 702-719.
41. Das, A., Kondasani, R. K. R., & Deb, R. (2024). "Religious tourism: a bibliometric and network analysis." *Tourism Review*, 79(3), 622-634.
42. Garrod, B., and Fyall, A. (2001). "Managing Heritage Tourism: A Question of Definition." *Annals of Tourism Research*, 28, 1049-52.
43. *Handbook on Marketing Transnational Tourism Themes and Routes*. (2017). December, 1-6.
44. Howard, P. (2003). *Heritage: Management, Monuments, and Museums: The Past in the Present*. Melbourne: Melbourne University Press.
45. Johnson, R. (2012). *Cultural dynamics in religious tourism*. New York: Springer, pp. 34, 45.
46. Kumar, Dr. Alok. (2017). "CULTURAL AND HERITAGE TOURISM: A TOOL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT".
47. McKercher, B., Ho, P., and du Cros, H. (2004). "Relationship between tourism and cultural heritage management: Evidence from Hong Kong." *Tourism Management*, 25(4), 539-548.
48. McLean, F. (1995). "A Marketing Revolution in Museums?" *Journal of Marketing Management*, 11(6), 601-616.
49. Merriman, N. (1991). *Beyond the Glass Case: The Past, the Heritage and the Public in Britain*. Leicester: Leicester University Press.
50. Mikaeili, Mahshid, and H. Kutay Aytuğ. (2019). "Evaluation of Iran's cultural tourism potential from the European Union perspective: Jolfa Region." In *Cultural Sustainable Tourism: A Selection of Research Papers from IEREK Conference on Cultural Sustainable Tourism (CST)*, Greece 2017, pp. 115-130. Springer International Publishing.
51. Moscardo, G. (2001). "Cultural and Heritage Tourism: The Great Debates." In B. Faulkner, G. Moscardo, and E. Laws (eds.), *Tourism in the 21st Century*, (pp. 3-17). London: Continuum.

مقاله پژوهشی

52. Rashid, A. G. (2018). "Religious tourism – a review of the literature".
53. Rashid, Amber Gul. (2018). "Religious tourism – a review of the literature".
54. Richards, G. (1996). "Production and Consumption of European Cultural Tourism." *Annals of Tourism Research*, 23, 261–283.
55. Smith, M. (2010). *Religious tourism and cultural heritage: A global perspective*. London: Routledge, pp. 23, 45.
56. Taylor, J. (2001). "Authenticity and Sincerity in Tourism." *Annals of Tourism Research*, 28(1), 7–26.
57. Taylor, J. (2010). *The impact of heritage tourism on local communities*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, p. 78.
58. Taylor, J. (2015). *Cultural heritage and sustainable tourism: Challenges in the Middle East*. Oxford: Oxford University Press, pp. 67, 78.
59. Timothy, D. (2000). "Building Community Awareness of Tourism in a Developing Country Destination." *Tourism Recreation Research*, 25(2), 111–16.
60. Timothy, D. and Boyd, S. (2003). *Heritage Tourism*. New York: Prentice Hall.